

ІНСТИТУТ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ НАЦІОНАЛЬНОЇ АКАДЕМІЇ НАУК УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ ЗАПОВІДНИК «КИЄВО-ПЕЧЕРСЬКА ЛАВРА»
НАЦІОНАЛЬНИЙ ІСТОРИКО-КУЛЬТУРНИЙ ЗАПОВІДНИК
«ГЕТЬМАНСЬКА СТОЛИЦЯ»
ВІДДІЛ ІСТОРІЇ КОЗАЦТВА НА ПІВДНІ УКРАЇНИ
ПРИ НАУКОВО-ДОСЛІДНОМУ ІНСТИТУТІ КОЗАЦТВА
ГО «ІНСТИТУТ СОЦІАЛЬНИХ СТРАТЕГІЙ ТА ІНІЦІАТИВ»

ІВАН
МАЗЕПА
ТА
ПРОСТОРОВО-
ЧАСОВИЙ
КОЛОРИТ
ЙОГО
ДОБИ

Збірник наукових праць
за матеріалами однойменного круглого столу,
присвяченого 385-й річниці з дня народження гетьмана
(20 березня 2024 р., м. Київ)

КИЇВ
АКАДЕМПЕРІОДИКА
2024

Упорядник та відповідальний редактор

Ольга КОВАЛЕВСЬКА

*Рекомендовано до друку
Вченою радою Інституту історії України
Національної академії наук України
(протокол № 6 від 27 червня 2024 року)*

В оформленні обкладинки використано зображення Івана Мазепи,
виконане Сергієм Федоровим для ГО "Історична платформа"

Іван Мазепа та просторово-часовий колорит його доби. Збірник наукових праць за матеріалами однойменного круглого столу, присвяченого 385-й річниці з дня народження гетьмана (20 березня 2024 р., м. Київ). Упоряд. та відп. ред. О. Ковалевська. Київ: Академперіодика, 2024. 175 с.: іл.

I-18

ISBN 978-966-360-524-1

Видання містить статті, підготовлені на основі доповідей учасників круглого столу «Іван Мазепа та просторово-часовий колорит його доби», присвяченого 385-й річниці з дня народження гетьмана. Більшість із них — це результати сучасних студійовань, які оприлюднюються вперше. До наукового обігу запроваджуються низка писемних, зображальних і речових джерел, що дозволяють по-новому подивитися на постать Івана Мазепи, членів його родини, родичів, представників найближчого оточення. Тексти досліджень також покликані поглибити уявлення наукової спільноти й суспільства про добу гетьманування Івана Степановича Мазепи, сутність і наслідки його політичної та дипломатичної діяльності, меценатство.

Розраховано на професійних істориків, архівістів, музейників, а також усіх, хто цікавиться минулим України-Гетьманщини XVII—XVIII ст.

УДК 94(477)"16/17"

ПАНЕЛЬ І

УДК 94(477.82):930(І. Мазепа)

Наталія БІЛОУС

Інститут історії України НАН України;
Національний заповідник «Києво-Печерська лавра»
Київ, Україна
bilousnat@ukr.net
<https://orcid.org/0000-0002-6036-3204>

НЕВІДОМІ СТОРІНКИ БІОГРАФІЇ ІВАНА МАЗЕПИ У СВІТЛІ ДАНИХ ЛУЦЬКИХ ҐРОДСЬКИХ КНИГ 1668–1670 рр.

Розкриваються невідомі раніше сторінки біографії молодого Івана Мазепи. Акти з луцьких ґродських книг 1668–1670 рр. підтверджують давнє волинське коріння шляхетського роду Мазеп-Колединських, розповідають про буденне життя майбутнього гетьмана та конфлікти у шляхетському середовищі Волині, до якого він належав, уточнюють деякі подробиці життя його матері – Маріанни Мазепиної з Мокієвських (Марії Магдалини, ігумені жіночого Києво-Печерського Вознесенського монастиря з 1683 р.). Дослідження доповнене першопублікацією шести документів із луцьких ґродських книг.

Ключові слова: Іван Мазепа, луцькі ґродські книги, шляхта, землеволодіння, Волинь, XVII ст.

Пошуки в актових книгах часом дають неочікувані результати. Такою приємною несподіванкою виявилися віднайдені акти, що проливають світло на життєдіяльність молодого Івана Мазепи, майбутнього гетьмана Війська Запорозького (1687–1709 рр.). На волинське походження шляхетської родини Мазеп-Колединських, які були слугами могутнього й відомого князя Василя-Костянтина Острозького, звернув увагу І. Тесленко, досліджуючи генеалогію цього роду¹. Мої архівні знахідки хронологічно пізнішого періоду підтверджують цю версію походження родоводу Івана Мазепи. Під час пошуків у Центральному

¹ Тесленко І. До питання про родовід Мазепи: старі схеми, нові імена // Записки НТШ. Т. ССLXXV: Праці Комісії спеціальних історичних дисциплін. Львів, 2022. С. 33–367. Див. тут усю літературу щодо цього питання.

державному історичному архіві України в Києві вдалося знайти кілька актів із заголовками, де згадувався Ян Мазепа як місцевий шляхтич (там йшлося про звичні для волинського шляхтича будні). Мова про шість документів, уписаних у три луцькі ґродські книги в 1668, 1669 і 1670 рр.², які розкривають цікаві, невідомі раніше факти з біографії молодого Мазепи. Про те, що це саме майбутній гетьман, свідчив його титул — «urodzony Jego Mość pan Jan z Maziepiniec Mazepa Kołodeński, podczaszy czernihowski», тобто народжений у с. Мазепинці з роду Мазеп-Колоденських та уряд чернігівського підчашого, успадкований від батька.

На сьогодні існує величезна історіографічна мазепіана, варта окремої студії монографічного рівня, тому через брак місця згадаю коротко лише деякі праці українських істориків. Численним дослідникам біографії Івана Мазепи відомо, де й коли він народився, навчався та здобував європейську освіту. Відомий і факт його служби в період із 1660 по 1663 рр. королівським покойовим або пажем при дворі Яна II Казимира. Ці три роки пов'язані з різними «принадами» варшавського палацового оточення. Французький дипломат Жан де Балюз писав, що «в молоді свої роки бачив пана Мазепу, красивого й ошатного, при дворі короля». У 1663 р. Мазепа зробив вирішальний вибір у своєму житті — залишив королівську службу й повернувся на Наддніпрянщину, вочевидь у родовий маєток — с. Мазепинці до свого батька Степана. Після його смерті в 1665 р. Іван успадкував цей маєток і титул чернігівського підчашого. Наприкінці 1669 р. він вступив на службу до гетьмана Петра Дорошенка, виконував важливі дипломатичні місії. Далі його життєвий шлях добре знав істориком³.

Однак часовий проміжок від 1666 по осінь 1669 рр. залишався в певному сенсі «білою плямою». Не додала нових відомостей про цей відрізок і нова монографія Сергія Павленка, присвячена догетьманському періоду життя І. Мазепи⁴. Як виявилось, весь цей час майбутній гетьман провів на Волині, а саме на Ковельщині, де орендував два села. Напевно, такий вибір місця проживання був доцільним з огляду на потребу зв'язків із місцевою шляхтою, відносної близькості до коронних земель і королівського двору. Крім того, цей регіон у той період, порівняно з Наддніпрянщиною, де вирували бурхливі події, був відносно стабільним. Тож не дивно, що саме тут І. Мазепа обрав місце для своєї резиденції. Перший документ, що засвідчує це, датований 5 липня 1668 р. — «Посєсьсія его мл. пана Яна Мазепи подчашого черниговьского в пєвьнє добра» (див. док. № 1). Возний генерал Волинського воєводства Ян Дворецький за присутності двох шляхтичів — Стефана Бобінського й Войтеха Отропольського — 3 липня ввів його у володіння селами Поповичі та Свидники (нині Голобська селищна територіальна громада Ковельського р-ну Волинської обл., відстань між цими селами 3 км). Договір оренди був оформлений між власником Павлом Скотницьким та Яном Мазепою, який брав в оренду на два роки ці села за умови сплати 2882 злотих. У тимчасову власність до

² Центральний державний історичний архів України, м. Київ (далі — ЦДІАК України). Ф. 25. Оп. 1. Спр. 321–323.

³ Енсен А. Мазепа: Історичні картини / Пер. зі швед. Н. Іваничук; наук. ред. Б. Якимович. Київ, 1992. С. 54; Оглоблин О. Іван Мазепа та його доба. 2-ге доп. вид.; ред. Л. Винар. Нью-Йорк; Київ; Львів; Париж; Торонто, 2001. С. 58–67; Кентржинський Б. Мазепа. Київ, 2013. С. 35–100; Чухліб Т. Іван Мазепа. Київ, 2013. С. 5–18; Павленко С. Іван Мазепа. Київ, 2003. С. 42–43 та ін.

⁴ Павленко С. Іван Мазепа: Догетьманський період. Київ, 2020.

нього переходили також «піддані тяглі й нетяглі, підсусідки з їх роботами та повинностями». Возний генерал записав також у своїй реляції, що власник зібрав громади цих сіл й оголосив підданим, що в них на два роки буде новий господар, якого вони мають слухати, відбувати повинності та сплачувати податки: «Там же і підданих, які жили в тих селах, зібравши до громади, розповів про нового господаря пана Мазепу, чернігівського підчашого, наказавши їм підпорядковуватися йому і бути послушними».

Наступний акт — «Реляция возного оглядана збожа на полях поповецких», датований 5 грудня 1668 р. (док. № 2). У ньому йдеться про те, що возний Томаш Камінський уписав зізнання в тому, що він 20 серпня того ж року, маючи при собі двох шляхтичів, Самійла Пстроконського та Яна Коморовського, засвідчили перед урядом те, що оглянули зібраний урожай на полях у с. Поповичі, а саме 273 копи жита й 92 копи пшениці. Тож бачимо, що майбутній гетьман Війська Запорозького жив звичайним життям місцевої шляхти, тобто з прибутків від орендованих маєтностей, продаючи жито і пшеницю.

Однак так тривало недовго, адже знайшлися недоброзичливці, які порушили спокійні будні Мазепи. 5 грудня 1668 р. він сам вніс заяву до луцьких гродських книг — «Манифестация его млсти пана Мазепи в певъной справе» про те, що 26 листопада в його резиденції у с. Поповичі трапилася велика пожежа — вигорів ущент весь його двір (док. № 3). Тієї ночі сталося загоряння у сінях, яке перекинулося спочатку на винницю, а потім солодовню. З охопленого вогнем приміщення врятувалися сам господар і мешканці. Вони встигли вискочити серед ночі на вулицю, але без речей — «тільки з самими душами», як зазначив писар. Усе майно згоріло. В маніфестації перераховуються збитки на загальну суму в 10 тис. польських злотих, зокрема гроші готівкою (500 битих талерів, 80 злотих «москєвчиками», 100 червоних злотих), посуд з «цини» й міді, 3 срібних ложки, одяг (сукні), зброя, 2 горілчаніх «бані» (очевидно, призначалися для виготовлення горілки), господарське начиння, шкатулки з різними оригінальними документами, в тому числі королівськими привілеями та іншими важливими паперами. 28 листопада возний генерал Томаш Камінський із двома шляхтичами — Францішком Вежейським і Мартином Осмольським, побували на згарищі й засвідчили перед урядом те, що оглянули місце події, опитали свідків — сусідів щодо можливих підпалювачів. Однак ті заявили тільки, що бачили велику пожежу та як вогонь миттю спопелив весь двір, а мешканцям дивом удалося вцілити. Серед урятованих була й матір Івана Мазепи — «уродзона Маріанна з роду Мокієвських Мазепина», котра, як зазначається в документі, за тиждень до того втекла з речами з небезпечної Наддніпрянщини до тихого краю — у волинський маєток сина, але тут їх усіх спіткала ця біда («która telko tydnem ante onfelicem casum z Ukrainy niebezpiecznych, owdzie do bezpieczniejszych iako do syna swojego powróciwszy krajów ze wszystką substancją swoją, co niżej mianowanych manifestanta dobrach zostawała»). Сам Мазепа не розумів, як таке могло статися, адже в його маєтностях, як він стверджував, були спеціальні сторожі, що мали наглядати за пожежною безпекою («czynił jakoby wszelaką schoronność i bezpieczeństwo w domu znajdowały się tak dalece, że tenże manifestans drugie swoje dobra mając wieś Swidniki, z nich zawsze drugiemu dla lepszej ostrożności i bezpieczeństwa kazał bywać strożowi, iakoż bywał i na ten czas był»). Потерпілий не виключав, що його резиденцію в Поповичах могли підпалити — «з чиеїсь навмисної злості» («z dopuszczenia i nawiedzenia iego świętego qui tempore

momenta et rerum vicissitudines moderatur czyli też z enwidiej czyieis i umyślnej złości w mianowanych dobrach Popowiczach dwór ze wszyskciemi w nich będącemi niżej mianowanemi statkami zgorzały»). Схоже, що Мазепа з часом установив можливого ініціатора підпалу та виявив бажання помститися кривдникові, що було логічним кроком із його боку в ті часи.

Наслідки пожежі далися взнаки: через завдані матеріальні збитки І. Мазепа не зміг вчасно внести гроші за другий рік оренди двох маєтностей. 2 квітня 1669 р. Михайло Скотницький із Буримович (очевидно, брат Павла Скотницького, див. док. 1) вніс до урядових книг скаргу на Мазепу через несплату боргу — «Манифєстация номине Скотницъкого противъко его мл. п. Мазєпи подчасъему черниговъскому занєсєная» (док. № 4). Згідно з умовами підписаного контракту на оренду сіл Поповичі та Свидники, гроші мали бути сплачені під час середпісного тижня, тобто в період із 24 по 31 березня 1669 р. Весь цей час слуга Скотницького чекав на цей момент у луцькому гроді, але ані сам Мазепа, ані його приятелі чи слуги не з'явилися й не дали про себе знати, що послужило причиною для анулювання контракту. Очевидно, надалі цей конфлікт не було вичерпано.

6 червня 1669 р. Андрій Пешчаровський, власник сусіднього села Бруховичі (нині Ковельський р-н Волинської обл.), а це всього 5 км від спаленого Мазепиного двору в Поповичах, поскаржився до луцького гроду на Яна Мазепу-Колоденського та його приятеля Степана з Рикова Козловича, а також їхніх слуг Павловського, Сусла, Марковського, Сборонкевича (імена в акті не зазначені), котрі 3 червня здійснили збройний напад на його маєтність — с. Бруховичі (див. док. № 5). Зі слів скаржника, сам Мазепа спершу вдерся до «халупи» підданого Демка Радченяти й ударив його шаблею в лоба, далі поранив у ліву руку Лаврина Радкевича. Потім поранив самого протестанта, стреливши в нього кілька разів із пістолета. І тільки тому, що це була ніч, та за «провіденцією божою», Мазепа схибив, а протестант залишився живим і вчасно покликав своїх слуг, аби ті захистили його. Після цього нападники відступили, полишивши двох коней. Наступного дня, 4 червня, потерпілий Андрій Пешчаровський при спробі доставити покинутих коней до луцького гроду як свідчення злочину був перехоплений на дорозі спільниками Мазепи — вони його облаяли, чим завдали шкоди честі («honorowi iego szlacheckiemu bardzo szkodzącemi zelżywszy, zesromociwszy, a potym do strzelby się porwawszy»). В результаті цього інциденту Мазепа і його люди повернули собі цих коней та хотіли нібито вбити самого Пешчаровського, але чомусь передумали, а той подався до луцького гроду і вніс цю протестацію. Як записано в акті, «через такий учинок Мазепа та його спільники порушили посполите право», що вважалося за подвійний злочин, оскільки все сталося в період безкоролів'я (інтеррегнум), тому всі нападники підлягали каптуровому судочинству. Возний генерал Станіслав Думановський, оглянувши місця злочину і поранених підданих у с. Бруховичі, записав зізнання про це в луцькі гродські книги.

Але на цьому «єпопея» не скінчилася. Через рік, 29 травня 1670 р. (у цей час Іван Мазепа вже нібито перебував на службі в гетьмана Петра Дорошенка), возний генерал Ян Долмацький записав зізнання про те, що 28 березня 1670 р. він доставив два позови до с. Богушівка (нині Луцький р-н Волинської обл.) — «Положенъе позовов од его млсти пана Пишчаровского по его млсть пана Мазєпу, Козловичовую и пана Стрыльку» (див. док. № 6). У цьому селі на той час була резиденція приятеля Мазепи — Яна Стрілки, де перебував і сам майбутній гетьман зі своєю матір'ю Маріан-

ною, а також дружина іншого приятеля — померлого Стефана з Рикова Козловича — Олександра. Перший позов був від Андрія Пешчаровського у справі наїзду на с. Бруховичі та скоєного там насилля, другий із викликом до Головного трибунальського суду в Любліні слуг і челяді Яна Мазепи-Колоденського, які мали постати перед цим судом, коли будуть розбиратися каптурові справи Волинського воєводства.

Важливі у цих документах згадки про найближче оточення Мазепи в той час, зокрема матір Маріанну (або Марію) з роду Мокієвських — досить відому особу, котра 1683 р. стала ігуменею жіночого Києво-Печерського Вознесенського монастиря, прийнявши ім'я Марії Магдалини⁵, а не одразу після смерті чоловіка, як уважають більшість істориків. Виявилося, що вона до того не раз виїздила зі своєї маєтності — с. Мазепинці, що на Білоцерківщині, на Волинь: у 1666 р. відвідала Луцьк (її ім'я вписано до пом'яника Луцького братства⁶); вочевидь приїздила також до дочки Олександри⁷ та своїх онуків, які проживали у Володимирському повіті; в листопаді 1669 р. побувала у сина в Поповичах, уважаючи, що тут їй буде безпечніше (але, як відомо, сталося навпаки через руйнівну пожежу); в березні 1670 р. знову була разом із сином у с. Богушівка. Ці факти також свідчать про неабияку мобільність жінки.

У виявлених документах бракує згадок про дружину Мазепи — Ганну Фридрикевич. Це наводить на думку, що їхній шлюб міг відбутися не в 1668–1669 рр., як уважалося досі, а, мабуть, не раніше 1670 р.⁸

Згаданий останній документ може поставити під сумнів факт перебування Івана Мазепи в оточенні гетьмана П. Дорошенка в березні 1670 р., адже він у цей час знаходився у своїй волинській резиденції у с. Богушівка. Або ж це можна пояснити його мобільністю, переїздами з Волині на Київщину та навпаки.

Віднайдені акти заповнюють певну лакуну в біографії І. Мазепи й уточнюють деякі подробиці його життя у другій половині 1660-х рр., а також його рідних та найближчого оточення (що складалося з місцевої волинської шляхти), а в майбутньому можуть прислужитися до створення ітинерарію. Крім того, документи, що публікуються нижче, зайвий раз засвідчують достатньо високий інформативний потенціал луцьких ґродських книг.

⁵ Докл. див.: Крайня О. Києво-Печерський Вознесенський жіночий монастир XVI — початку XVIII ст. і доля його пам'яток. Київ, 2012.

⁶ ЦДІАК України. Ф. 220. Оп. 1. Спр. 628.

⁷ Сестра Івана Мазепи Олександра Мазепянка була заміжня в першому шлюбі за Павлом Обидовським, власником с. Чорніїв на Туріївщині. У цієї родини було двоє дітей — Мар'яна та Іван, але Мазепин племянник пішов із життя молодим. У 1680 р. вдова Олександра Степанівна вийшла заміж удруте за свого сусіда-вдівця Яна Войнаровського, власника с. Моковичі у Володимирському повіті (нині це с. Маковичі Ковельського р-ну Волинської обл.). Єдина дитина від цього шлюбу — Андрій Войнаровський, який народився у згаданому селі, став у майбутньому генеральним осавулом Війська Запорізького (1689 р.), довіреною особою І. Мазепи й одним із претендентів на гетьманство по його смерті. Див.: Оглоблин О. Іван Мазепа та його доба. С. 68.

⁸ На думку істориків, у 1668 або в 1669 р. І. Мазепа одружився в Корсуні з удовою (трохи старшою за нього) Ганною Фридрикевич, донькою Семена Половця, полковника білоцерківського (1653–1654, 1656, 1658 рр.), згодом генерального обозного (1664 р.) і генерального судді в гетьмана П. Дорошенка (1671 р.). Її перший чоловік — шляхтич Самійло Фридрикевич (Козма) став козацьким полковником у 1653 р., був також полковником білоцерківським (1664 р.) і генеральним осавулом (в уряді гетьмана С. Опари). Документальних підтверджень про цей шлюб не збереглося.

* * *

№ 1

Посеєсься єго мл пана Яна Мазепи подчасного черниговського в певнє добра
Року тисєча шєстсот шєстдєсят осмого, мсца июля пятого дня

На врьдє кгородскомъ в замьку єго кр. мл. Луцькомъ // [154 зв.] передо мьною Криштофомъ Перетятковичомъ, намєсникомъ буркграбства и замку Луцького, и книгами нинєшньими кгородскими луцькими, stanowszy oczewiście wozny general woiewodztwa wołyńskiego szlachetny Jan Dworecki ku zapisaniu do act pomienionych jawnie, jasnie, dobrowolnie temi zeznał słowy: iż on w roku terazniejszym tysiąc sześćset sześćdziesiąt ósmym msca Juli trzeciego dnia, mając przy sobie stronę szlachtę ludzi dobrych szlachetnych panów Stephana Bobińskiego i Wojciecha Otopolskiego, za requisitią urodzonego Jmci pana Jana z Maziepińca Maziepy, podczaszego czernihowskiego, na sprawie i potrzebie Jmci w dobrach siele Popowiczach i siele Swidnikach tu w woiewodztwie wołyńskim a powiecie łuckim leżących będąc. Gdzie według intercyzy między urodzonym Jmci panem Pawłem Skotnickim z iednej, a mianowanym Jm panem podczaszym czernihowskim z drugiej strony, sub actu et data w tej że intercyzie mianowanych spisanej i actami grodzkimi włodziimirskimi roborowanej zakładem dwóch tysięcy ośmset ośmdziesiąt dwóch złotych polskich założonej, która do tej possesji, a ta possesja do intercyzy in toto referować się mają, też добра mianowanę Popowicze, Swidniki z dworem, poddanemi ciągłemi i nieciągłemi, podsusiedkami, ich robotami, повинностями, мłynами, stawami, полами засianemi i niezasianemi // [155] lasami, gaiami, sianożęciami i ze wszystkimi od mała do wiela przynależnościami za dobrowolnym przez tegoż Jmci pana Skotnickiego postąpieniem do tegoż władzy dzierzenia i spokojnej dwuletniej arendownej podał possesiej, której nikt strony nie bronił i z żadnym sie prawem na te добра sobie służącym nie odzywał. Tamże i poddanych, w tych dobrach będących, do gromady zebrawszy i o nowym panie Jmci Maziepie, podczaszym czernihowskim, powiedziałwszy wszelakie poddaństwo i posłuszeństwo pełnić i oddawać przykazał, którzy natychmiast co któremu z nich robić kazano robili.

I tak on woźny w spokojnej tych dobr possesji Jmci pana podczaszego czernihowskiego zostawiwszy ztamtąd przecz odiachał, potym tą swoją relatią przede mną urzędem zeznawszy o przyjęcie jej i do act zapisanie prosił, co otrzymał. Correctum.

ЦДІАК України. Ф. 25. Оп. 1. Спр. 321. Арк. 154–155

№ 2

Реляция возного оглядана збожа на полях поповецких
єго млсти пана Мазепи вь справе того ж

Року тисєча шєстсот шєстдєсят осмого, мсца декабра пятого дня

На урьдє кгородскомъ в замку Луцькомъ, передо мьною Криштофом Перетятковичомъ, намєсникомъ буркграбства и замку Луцького, и книгами нинєшньими кгородскими луцькими, stanowszy oczewiście wozny general woiewodztwa wołyńskiego szlachetny Thomasz Kamiński w moc prawdziwej i skutecznej relatiej swojej dla zapisania do ksiąg niniejszych dobrowolnie zeznał temi słowy, iż on roku terazniejszego tysiąc sześćset sześćdziesiąt ósmego, msca Augusta, dwudziestego dnia, mając przy sobie stronę szlachtę ludzi dobrych pana Samuela Pstrokońskiego i pana Jana Komorowskiego był na sprawie i potrzebie urodzonego Jemci pana Jana Mazepy, podczaszego czerni-

howskiego, na polach popowickich, gdzie s przydania urzędowego i s powinności urzędu swego na mianowanych polach popowieckich żyta kop dwieście siedmdziesiąt i trzy, a przenicy kop dziewięćdziesiąt dwie užętych widział // [833 зв.] i urzędownie oglądał.

Co on wozny szlachtą przy sobie będącą oświadczywszy, stamtąd odiachał i o tym sam zeznawał rellatią, prosząc aby przyjeta i do xiąg zapisana była. Co otrzymał. Correctum.

ЦДІАК України. Ф. 25. Оп. 1. Спр. 321. Арк. 833–833 зв.

№ 3

Манифестация его млсти пана Мазеѣи в певъной справе
Року тисѣча шѣстсот шѣстдѣсят осмого, мсца декабра пятого дня

На урядѣ кгородском в замку Луцкомъ, передо мною Кришътофомъ Перетятковичомъ, намѣстникомъ буркграбства и замку Луцъкого, и книгами нинѣшъними кгородскими луцъкими, personaliter stanąwszy urodzony Jego Mość pan Jan z Maziepiniec Maziepa Kołodyński, podczaszy czernihowski, swym i urodzonej Jej Mści paniej Maryanny Mokiiowskiego Maziepinej, rodzicielki swojej, która telko tydniem ante onfelicem casum z Ukrajiny niebezpiecznych, owdzie do bezpieczniejsz // [835 зв.] szych iako do syna swojego powróciwszy krajów ze wszystką substancją swoją, co niżej mianowanych manifestanta dobrach zostawała, imieniem przychilając się do actu manifestacji w grodzie tutejszym łuckim przez urodzonego pana Jana Kałuskiego, sługę swego, dnia pierwszego Decembris uczynionego i one w niektórych punctach i rzeczach amplifikuiąc solenniter manifestacionem cum protestatione in ten zaniósł sposób, iż Jego Mość pan podczaszy czernihowski dobra Popowicze tu w woiewództwie wołyńskim, a powiecie łuckim zostaiące per modum arendam otrzymawszy ieżeli zawsze osobiłwym iednak sposobem podczas przyjazdu rodzicielki swojej w tych że dobrach residuiące zostawaiąc, omnem (jako każdy gospodarz powinien) coram et sollicitudinem czynił jakoby wszelaką schoronność i bezpieczeństwo w domu znajdowały się tak dalece, że tenże manifestans drugie swoje dobra maiąc wieś Swidniki, z nich zawsze drugiemu dla lepszej ostrożności i bezpieczeństwa kazał bywać stróżowi, iakoż bywał i na ten czas był. Ale kiedy przez kogo Pan Bóg ręką swą pańską dotknąć i astra vigilat, qui domum custodit, kiedy bowiem niedawnemi czasy roku terazniejszego tysiąc sześćset sześćdziesiąt ósmego, miesiąca Novembra dwudziestego szóstego dnia czy z dopuszczenia i nawiedzenia iego świętego, qui tempor momenta et rerum vicissitudines moderatur czyli też z envidiej czyieis i umyślnej złości w mianowanych dobrach Popowiczach dwór ze wszystkimi w nich będącemi niżej mianowanemi statkami zgorzały, że ledwie manifestans, rodzicielka, czeladź telko z iednemi duszami // [836] powychwytywali się. Gdzie rzeczy niemało, mianowicie: talerów bitych pięćset ośmdziesiąt złotych moskiewczykami, in specie sto czerwonych złotych, cyna, miedź, suknie, ochędoztwa tak manifestantis, jako i rodzicielki, łyżek trzy srebrnych, w których grzywien cztery, strzelba, rynsztunki, ban dwie gorzałczanych z czapkami czterma, kadzie gospodarstwa, szkatuła z sprawami, zapisami oryginałami, interczyzami, recognitiami, mianowicie recognitia od JeMci pana Rusczyca scriptami, dispositiami od lat kilkuset, przywilejami królewskimi dawnymi i inszemi listami, także listami Jemci pana krajczego bardzo potrzebnymi i innemi wszystkimi naimniej na dziesięć tysięcy i więcej, które post quam in memoriis reducentur. Salua eorum specificatis reservatur i inne szkatuły z roznymi rzeczami. Spizarnia, wszystko to w dym, a w popioł przez nawalny ogień obróciło się. Praecavendo tedy manifestans ulteriori indemnitati sua eterum iterumque te swoje zanosząc manifestatie cum protestatione cauct sibi protestant,

że jeżeliby in posterum na kogo to pokazać się miało, żeby huic incendi author znaleźć się mogli. Saluam sobie z nim iure agendi iako z prawa przydzie, zachowuie actionem nilominus eiusdem manifestationis meliorationem tam in toto, quam in parte senalessitas postalaverunt. Idem manifestans reservando teraz in verificationem praemissorum stawiał woznego generała woiewodztwa wołyńskiego szlachetnego Thomasza Kamińskiego, który mając przy sobie stronę szlachtą ludzi dobrych szlachetnych panów Franciszka Wierzejskiego i Marcina // [836 зв.] Osmolskiego za requisitią tegoż manifestanta dnia dwudziestego ósmego, miesiąca Novembra, anni praesentis, będąc w Popowiczach na popielisku, gdzie dwór bywał, widział i oglądał wszystko tak, a nie inaczej iako się wyraziło i gdy pytał tamecznych że poddanych z wszelkiej by przyczyny i okazji ten dwór ze wszystkim zgorzał, powiedzieli, że „nie wiemy, telko to wiemy że u same pierzwo spytali dalece że ledwie pana naszego rodzicielka, czeladzi telko co z duszami powychwytywali się z tak nagłego ognia”. Co iż tak a nie inaczej było.

O tym relatią swoią zeznawszy o przyjęcie jej zarówno z manifestatią prosił, co otrzymałem. Correctum.

ЦДІАК України. Ф. 25. Оп. 1. Спр. 321. Арк. 835–836 зв.

№ 4

Манифѣстация номинѣ Стотницъкого⁹ противъко єго мл. п. Мазѣпи подчасѣму черниговъскому занѣсѣная

Року тисѣча шѣстсотъ шѣстдѣсят дѣвятого

Мсца априля второго дня

На врьдѣ кгородском в замъку Луцъком, перѣдо мъною Каспром Горайномъ, подстаростим луцъким и книгами нинѣшъними кгородскими луцъкими, personaliter stanąwszy szlachetnie urodzony p. Stephan Sebedyn, sługa urodzonego Jego Mci pana Michała z Borzymowicz Skotnickiego, pana swego, solenniter manifestował się obiurando indemnitati tegoż Jm P. Skotnickiego, pana swego, naprzeciwko urodzonemu Jm P. Janowi Mazepie, podczaszemu czernihowskiemu, o to iż co według contractu arędownego między tym że pomienionym p. manifestantis a mianowanym Jm p. podczaszym czernihowskim, zawartego na dobra wieś Popowicze i Swidniki iuribus, pan manifestantis podległe sua gaiącemu się według raty w tem że kontrakcie arędownym specificowanej, teraz o Srzodoposćiu w roku terazniejszym тисяч шѣстсѣт шѣсѣдзѣсят дзѣвятым od pomienionego Jm p. podczaszego czernihowskiego w grodzie tutejszym łuckim solutio summy pewnej w kontrakcie wyrażonej przypadłą. Tedy nic pilności nie ubliżający, z rozkazania tegoż pana swego manifestant terazniejszy, począwszy od dnia dwudziestego czwartego msca marca aż do dnia trzydziestego pierwszego tegoż msca roku terazniejszego тисяч шѣстсѣт шѣсѣдзѣсят дзѣвяtego w grodzie łuckim i sądach kapturowych województwa wołyńskiego continue diligentiam suam per tuit, jeśliby z pieniędzmi kogo JM pan podczaszy czernihowski do oddania zesłał, tedy i że ani sam Jm pan podcaszy czernihowski przez wszystek czas pomieniony od poniedziałku aż do samego umroku drugiego poniedziałku bez cały tydzień szrodoposny na termin naznaczony nie zjechał, a ni żadnego s przyjaciół i sług swoich z pomienionemi pieniędzmi na drugi rok arędy iako kontrakt opiewa nie zesłał.

Tedy consulendo integritati et diligentiam pana swego, tak denegligentia, iako i nieoddanie summy, niedotrzymanie postanowienia i denullitate contractu arendatorys

⁹ Має бути: Скотницького.

iterum atque iterum naprzeciwno pomienionemu Jm panu podczaszemu czernihowskiemu Jm imieniem tegoż pana swego świadczy i manifestuie się, ofiaruiąc tegoż pana swego z tym że Jmci panem podczaszym czernihowskim ratione submissorum debita iuris via actorum velle salva melioratione manifestationis praesentis eidem domino suo reservata. Correctum.

ЦДІАК України. Ф. 25. Оп. 1. Спр. 322. Арк. 461

№ 5

Протестация его мл. пана Пешчаровъского противъко
пану Мазепе подчасшому черниговъскому

Року тисеча шестсот шестдесят девятого, мсца июня шостого дня

На врьде кгородскомъ в замъку Луцкомъ, передо мною Мацѣемъ Казимѣромъ Ястребскимъ, намѣстникомъ бурграбства и замъку Луцкого, и книгами // [685] нинѣшними кгородскими луцькими personaliter stanąwszy urodzony Jmci pan Andrzej Pieszczarowski, jako mógł najprędziej tantum acta praesentia adire ex praemissus inter venientibus świadczył et graecumque cum querelle protestationem przeciwko urodzonym Ich Mściom panu Janowi Mazepie Kołodeńskiemu, podczaszemu czernihowskiemu, jako principalowi uczynku niżej mianowanego, panu Janowi Strzałce, jako czeladzi na exces niżej wyrażony dodającemu, i panu Stephanowi z Rykow Kozłowiczowi, jako dopomagającemu, tudzież i czeladzi Ich M.M. Pawłowskiemu, Susłowi, Markowskiemu, Sboronkiewiczowi i inszym owym samym z imion i przezwisk dobrze wiadomych i znaiomych, których pro insertis et specificatis censi debent w dalszej procedentiej prawnej, i pozwach po wzięciu najpierwszej wiadomości o tym mianowani będą iako comprincipalom i ich pomocnikom w ten sposób i o to zaniósł, iż pomieniony Jego Mość pan Mazepa, nie kontentuiąc się roznemi krzywdami i oppressiami nie po ieden raz protestantowi w domu protestantis poczynionemi, które czasu prawa osobnemi pozwami verificowane będą. Ale i owszem czym dalej, tym więcej czyni i czynić nie przestaie. Jakoż roku terazniejszego tysiąc sześćseth sześćdziesiąt dziewiątego, dnia trzeciego, msca Juni, przepomniawszy prawa pospolitego i win w niem i constitutiach de securitate omni sub tempus interregnum // [685 зв.] surowie contra violatores eiusdem tempore praefato postanowione i uchwalone, i owszem in contem suo et compendium praemissorum omnium roku i dnia wysz mianowanych, na maiętność protestantis wieś Brzuchowicze cum armis z czeladzią wnocy naiachawszy, poddanych protestantis bić, sieć i strzelać począł i gdy protestans nie wiedząc ni o czym, a ten hałas usłyszawszy dowiedzieć się chciał ktoby taki poddanych protestantis bić i halasować miał, do chałupy poddanego swego na imie Demka Radczeniaty bez żadnej broni przyszedł, których szablą pan Mazepa iednego w łeb ranił, a drugiego Ławryna Radkowicz obuchem w ramię lewą uderzył. Tamże jeszcze pomieniony Jmc pan Mazepa i do protestanta ni w czym sobie niewinnego razy kilka z pistoletu strzelił, iż za providentią bożką jako to w nocy nie trafił, w czym protestans, wiedząc niebezpieczność zdrowia swego na poddane swoje zawołać aby onego jako pana swego bronili musiał i do dworu swego dając znać czeladzi swojej odszedł. A w tym razie pomieniony Jm pan Mazepa porzucawszy konia w maiętności protestanta mianowanej z czeladzią swoją zszedł, w czym protestans zachowuiąc się według constitutiej prawa pospolite koni dwoie roznej szerści iako kollatora i naiemka tu do grodu łuckiego zaraz na dzień jutrzejszy, jako to czwartego Juni anni praesentis z domu i maiętności swojej wsi Brzuchowicz drogą zwyczajną i publiczną dla praesentowania onych iechał. I skoro wieś Zalesie minął, tamże pomieniony Jego Mość // [686] p. Kozłowicz znać z instinctu i informatiej Jemci pana Mazepy z czeladzią swoją i

pana Mazepy, tudzież z czeladzią Jmci pana Strzałki na to przydanemi, których było do dziesiątka, zastąpiwszy drogę wprzód protestanta verbis lationis i honorowi jego szlacheckiemu bardzo szkodzącemi zelżywszy, zesromociwszy, a potem do strzelby się porwawszy i na czeladź i pomocników swoich krzyknawszy, strzelać do protestanta począł, i tak do protestanta strzelając i konie wysz rzezzone Jm pana Mazepy odgromił, i one odniął, protestanta mało co nie zabił i o śmierć nie przypawił. Przez który takowy postępek swój pomieniony Jmc pan Jan Mazepa jako principal z wysz pomienionymi comprincipalami i pomocnikami swemi prawo pospolite naruszywszy, w winy w niem i constitutiach de violatione securitatis sub tempus interregni surowie contra violatores eiusdem tempore de facto postanowione i uchwalone popadli. O co protestans iterum atque iterum świadczył i protestował się, declaruiąc się o to wszystko w każdym sądzie należnym, a mianowicie w sądzie głównym kapturowym województwa wołyńskiego i innych prawie czynić i postąpić wcale. Jednak zachowuiąc sobie facultatem meliorandi terazniejszej albo li uczynienia inszej szyrszej protestatij, ieżeliby tego potrzeba ukazowała. A na dowód tego wszystkiego stawil woznego generała województwa wołyńskiego szlachetnego Stanisława Dumnowskiego, który w moc // [686 зв.] prawdziwej wiernej i skutecznej relatij swojej iawnie ustnie i dobrowolnie dla zapisania do xiąg grodzkich niniejszych grodzkich łuckich zeznał w ten sposób, iż on w roku terazniejszym tyśiąć sześćset sześćdziesiąt dziewiętym, dnia czwartego Juni za requisitią protestantis, mając też przy sobie stronę szlachte ludzi dobrych pana Samuela Szpajła i pana Stanisława Janbowskiego, był we wsi i maiętności protestanta Brzuchowiczach, gdzie poddanych protestanta protestantis w protestatij wysz specyfikowanych razy i rany widział, i urzędownie oglądał, i to też słyszał od roznych sąsiadów tamecznych, że pomieniony pan Mazepa na maiętność protestanta wnocy najechawszy rozne krzywdy i violentie protestantowi i poddanym protestanta poczynił. Jakoż wszyscy tak iako protestans, jako też i poddani protestantis mianowali sobie za naiechaniem na maiętność pana swego przez pana Mazepę, tudzież pana Strzałkę i pana Kozłowicza być stałą, i w protestatij wysz opisanej zadane.

O czym wszystkim pomieniony wozny relatią swoją przede mną urzędem czyni i zeznawa, prosząc in simul z protestantem aby to wszystko actia praesentibus connotatum było.

ЦДІАК України. Ф. 25. Оп. 1. Спр. 322. Арк. 684 зв. — 686 зв.

№ 6

Положенъе позвов од его млсти пана Пишчаровского
по его млсть пана Мазепу, Козловичовую и пана Стрыльку
Року тысѣча шѣстсот сѣмъдѣсятого, мсца мая двадцат дѣвятого дня

На вряде кгородском в замъку его кор. млти Луцком, передо мною Крышътофом Перетятковичом, намѣсником бурграбства и замку Луцкого, книгами нинѣшъними кгородскими луцькими, stanąwszy oczywiscie wozny generał wojewodztwa wołyńskiego szlachetny Jan Dołmacki w moc prawdziwej wiernej i skutecznej relatij swojej iawnie i ustnie, i dobrowolnie dla zapisania do xiąg niniejszych grodzkich łuckich zeznał w ten sposób, iż on roku terazniejszego tyśiąć sześćset siedmdziesiątego, dnia dwudziestego ósmego, miesiąca marca pozwów два głównych trybunalskich koronnych lubelskich autentycznych na membranach pisanych odniósł do wsi Bohuszowki, maiętnosci albo residentiej urodzonego Jmci pana Jana Strzałki, i one pozwy we dworze w izbie na stole, przy bytności wszystkich urodzonych Ich Mciów pana Jana Mazepy Kołodeńskiego, // [759 зв.] podczaszego czernihowskiego, paniej Maryanny, Alexandry

Pląskowskiego (?) małżonki zesłego niegdy urodzonego JeMci pana Stephana z Rykow Kozłowicza pozostałej, i pomienionego pana Jana Strzałki, położywszy onym że samym wszystkim przy stole siedzącym, i kogo tam na ten czas widzieć mógł o położeniu tych pozwów opowiedział i prawnie publikował.

Pisane te obadwa w iednej essentiej pozwy po mianowanych Ich Mciów pana Mazepę, panią Kozłowiczową i pana Strzałkę w żalobie instigatora sądowego i jego delatora urodzonego Jmci pana Andrzeja Pieszczarowskiego. Pierwszy pozew w sprawie ratione naiachania przez JeMci pana Mazepę na maiętność delatoris wieś Brzuchowicze i poczynienie roznych violentij w pozwie mianowanych. Drugi pozew dostawienia przed Sąd Główny Trybunalski Koronny Lubelski sług i czeladzi Ich Mciow w pozwie mianowanej intentowanej o czym te pozwy, do których się i ta terazniejsza relatia in toto referue szyrzej a dostateczniej w sobie obmawiają. Za którymi to pozwami on wozny rok i termin stronom obom przed sądem Głównym Trybunalskim Koronnym Lubelskim w Lublinie między sprawami kapturowemi województwa wołyńskiego najpirwiej po dacie i po położeniu tych pozwów, albo w ten czas gdy ta sprawa z rejestru sądowego spraw kapturowych porządkiem swym do sądenia przychodzi i przywracana będzie stawienia się złożył i naznaczył.

Tą swoią przede mną urzędem relatią czyni i zeznawa, aby ona do act przyięta i zapisana była. Co otrzymał.

ЦДІАК України. Ф. 25. Оп. 1. Спр. 323. Арк. 759—759 зв.

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА ВІД УПОРЯДНИКА (Ольга КОВАЛЕВСЬКА)	3
ВСТУПНЕ СЛОВО (Валерій СМОЛІЙ)	7

ПЛЕНАРНЕ ЗАСІДАННЯ

Іван Мазепа як гетьман: Quo vadis, Ucraina – terra Cosacorum? Тенденції державного будівництва в Гетьманаті 1687–1709 рр. (Віктор ГОРОБЕЦЬ) . . .	9
Гетьман Іван Мазепа: між війною та дипломатією (Олексій СОКИРКО)	19

ПАНЕЛЬ І

Невідомі сторінки біографії Івана Мазепи у світлі даних луцьких гродських книг 1668–1670 рр. (Наталія БІЛОУС)	34
Відомості про Івана Мазепу: знахідки у шведських архівах (Марина ТРАТТНЕР) . . .	45
Козацький табір союзного війська і штабквартира гетьмана Івана Мазепи у с. Жуки напередодні Полтавської битви (Людмила ШЕНДРИК)	52

ПАНЕЛЬ ІІ

Гетьман Іван Мазепа на шпальтах франкомовної газети «Amsterdam» 1708–1709 рр. (Олена БАЧИНСЬКА)	63
Iwan Mazepa w historiografii polskiej po 1945 roku (Mariusz DROZDOWSKI) . . .	71
До питання про дослідження нагород гетьмана Івана Мазепи (Наталія САЄНКО)	79
Анафема гетьману Івану Мазепі та заходи української церкви з її уневаження (Георгій (Юрій) КОВАЛЕНКО)	86

Роль науково-технічних експертиз у запобіганні створенню та популяризації фальсифікатів (на прикладі одного з «портретів» Івана Мазепи) (Ольга КО-ВАЛЕВСЬКА)	92
--	----

ПАНЕЛЬ III

Марцин Контський — людина часів Івана Мазепи: штрихи до історії життя та діяльності (В'ячеслав СТАНІСЛАВСЬКИЙ)	100
Вклади родини Мокієвських до Києво-Печерської лаври кінця XVII — початку XVIII ст. (Аліна ВАРИВОДА)	111
Пертурбації пам'яток Києво-Печерського Вознесенського монастиря з часів Великої Північної війни (Ольга КРАЙНЯ, Наталя ОНОПРИЄНКО, Ольга ВОВК) ...	123
Планування садиби Івана Мазепи на Гончарівці у світлі досліджених археологічних об'єктів (Юрій СИТИЙ)	144
До питання хресної посвідки Григорія Орлика, похресника Івана Мазепи: нововиявлений документ (Наталія ДРОБЯЗКО)	158
Справа Івана Мазепи: ідея історії «козацької нації» у трактатах Пилипа Орлика та в «Історії русів» (Ярослав ЗАТИЛЮК)	164

Наукове видання

ІНСТИТУТ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ НАЦІОНАЛЬНОЇ АКАДЕМІЇ НАУК УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ ЗАПОВІДНИК «КИЄВО-ПЕЧЕРСЬКА ЛАВРА»
НАЦІОНАЛЬНИЙ ІСТОРИКО-КУЛЬТУРНИЙ ЗАПОВІДНИК
«ГЕТЬМАНСЬКА СТОЛИЦЯ»
ВІДДІЛ ІСТОРІЇ КОЗАЦТВА НА ПІВДНІ УКРАЇНИ
ПРИ НАУКОВО-ДОСЛІДНОМУ ІНСТИТУТІ КОЗАЦТВА
ГО «ІНСТИТУТ СОЦІАЛЬНИХ СТРАТЕГІЙ ТА ІНІЦІАТИВ»

ІВАН
МАЗЕПА
ТА
ПРОСТОРОВО-
ЧАСОВИЙ
КОЛОРИТ
ЙОГО
ДОБИ

Збірник наукових праць
за матеріалами однойменного круглого столу,
присвяченого 385-й річниці з дня народження гетьмана
(20 березня 2024 р., м. Київ)

Редактор Вячеслав Григор'єв

Художнє оформлення Євгена Ільницького

Технічний редактор Ольга Бурдік

Комп'ютерна верстка Катерини Васильковської

Підп. до друку 28.11.2024. Формат 70 × 100/16. Гарн. Bandera Pro.
Ум. друк. арк. 14,3. Обл.-вид. арк. 15,96. Зам. № 7480.

Видавець і виготовлювач Видавничий дім «Академперіодика» НАН України
01024, Київ, вул. Терещенківська, 4
Свідоцтво про внесення до Державного реєстру суб'єктів
видавничої справи серії ДК № 544 від 27.07.2001 р.